

УДК 94 (477.8)

*Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА*

## **ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У СФЕРІ КООПЕРАЦІЇ У 1920–1930-х рр.**

*У статті визначено форми і методи діяльності західноукраїнських політичних партій у сфері кооперації у 1920–1930-х рр. Встановлено, що більшість національних політичних сил прагнули налагодити дієву організаційну підтримку українським кооперативним організаціям і водночас намагалися використати кооперативи для посилення своїх впливів у суспільстві.*

**Ключові слова:** *політичні партії, кооперативні організації, партійні впливи, українська кооперація.*

Підвищення інтересу громадськості до історії боротьби українського народу за національне визволення і побудову суверенної соборної Української держави висуває на вимогу дня необхідність висвітлення різних аспектів діяльності національних політичних партій. Метою нашої публікації є актуалізація проблеми, яка недостатньо вивчена сучасними українськими

істориками. Автор ставить перед собою завдання з'ясувати форми і методи діяльності західно-українських політичних партій та об'єднань у сфері кооперації, визначити вплив національних політичних сил на розвиток українського кооперативного руху в Західній Україні у 1920–1930-х рр.

В силу історичних обставин у центрі суспільно-політичного життя Західної України в середині 1920-х років опинилось Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Свою організаційно-партійну діяльність УНДО тісно пов'язувало з розвитком кооперативного руху, тому одночасно зі створенням місцевих партійних осередків націонал-демократи розгорнули активну роботу, спрямовану на його підтримку: члени партії виступали ініціаторами створення українських кооперативних організацій, брали активну участь у їх діяльності, пропагували кооперативні ідеї серед громадськості. Треба зауважити, що ця праця не тільки активізувала розвиток української кооперації, а й сприяла розширенню впливу УНДО на західноукраїнське селянство. Львівський воєвода наприкінці 1926 р. був змушений констатувати той факт, що на терені Стрийського повіту позиції УНДО досить міцні і при цьому відзначити, що під впливом націонал-демократів перебувають більшість кооперативних організацій у повіті<sup>1</sup>. А станіславський воєвода у звіті до МВС за 1926 рік відзначав, що “свій вплив УНДО здобуває через читальні “Просвіти”, кооперативи, гуртки “Рідної школи”, товариства “Соколу” і “Пласту”<sup>2</sup>.

Основними організаційними формами залучення українського населення до активного суспільного життя, які використовували націонал-демократи, були народні віча, збори, де, поряд з іншими, ухвалювались резолюції із закликами розбудови кооперативних організацій. До листопада 1926 р. в містах і селах Галичини було проведено 101 народне віче, 52 повітові народні з'їзди<sup>3</sup>.

Організаторами й активними учасниками цих заходів виступали українські послы і сенатори польського сейму О. Луцький, І. Блажкевич, С. Кузик, М. Галуцинський та ін., які, здобувши парламентський імунітет, мали змогу легально вести агітаційну роботу в масах. Зокрема, дев'ятого листопада 1929 р. на народних зборах з нагоди свята кооперації у Болехові, де були присутні три тисячі місцевих жителів, О. Луцький закликав “піднести організаційну працю по створенню кооперативів, оскільки тільки шляхом організації український народ може стати сильним і забезпечити собі добробут”<sup>4</sup>. З гаслом розбудови українських кооперативних організацій звернулася 14 червня 1929 р. до громади с. Надіїв посол УНДО І. Блажкевич. Головною метою УНДО, зазначила І. Блажкевич, є “покращення добробуту українського населення і підтримання народного духу, щоб створити самостійну незалежну державу”. Шлях до цієї мети, переконувала посол, лежить тільки через створення кооперативів, для чого “належить, насамперед, власними силами працювати для покращення господарського стану селянина”<sup>5</sup>.

Проблема захисту українських кооперативних організацій від зловживань з боку польських властей стала предметом обговорення народних зборів, скликаних 21 червня 1929 р. у с. Поточищах Городенківського повіту. У своєму виступі сенатор М. Галуцинський засудив політику польської адміністрації і закликав українських селян “всіма силами старатись об'єднатися в українських організаціях, як читальні, Луги, кооперативи, Соколи, і йти разом до єдності”<sup>6</sup>. Як бачимо, до агітаційно-організаційної роботи серед населення націонал-демократи залучали досвідчених і авторитетних діячів партії, які пропагували ідеї кооперації, переконували українців у доцільності розвитку кооперативного руху.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності УНДО став захист українських кооперативних організацій від зловживань з боку польських адміністративних чинників. Сильний резонанс у суспільстві викликала акція протесту з приводу прийняття закону про введення урядової польської мови в кооперативах і акційно-торгівельних спілках, яку організувала УНДО у вересні 1927 р., залучивши до участі в акції українську громадськість, пресу. Третього вересня 1927 р. у Львові, з ініціативи УНДО, відбулася нарада представників українських економічних установ: “Народної торгівлі”, “Центробанку”, “Маслосоюзу”, Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК), “Центросоюзу”, “Сільського господаря”, кооперативного видавництва “Червона Калина”, а також представників банку “Дністер”, товариства “Земля”, “Земельного банку Гіпотечного”. Учасники наради визнали, що “найновіший закон в справі мови в торго-

вельних спілках і кооперативах протиставиться постановам конституції і постановам міжнародних договорів”. На нараді було накреслено план акції, у ході якої політичні сили повинні були вдатися до наступних заходів: “1) Прохати Парламентську Репрезентацію о інтервенцію в урядових чинників і о інтерпеляцію в соймі; 2) вислати меморіал (звернення. – Л.Д.) до прем’єра Пілсудського, підписаний парламентською репрезентацією, президіями політичних партій і зацікавленими установами; 3) загальну акцію протесту поділити на акцію політичних партій (через масові віча) і акцію економічних установ (через висилання протестів)”<sup>7</sup>.

На підтримку даної акції з 1 по 31 листопада 1929 р. у Станіславському воєводстві націонал-демократи провели віча у Станіславі, Коломиї, Турці, Жидачеві, Сколе; з 1 по 9 грудня – у Рогатині, Городенці, Надвірній, Калуші, Снятині<sup>8</sup>.

Інтереси української кооперації УНДО захищало і з трибуни польського сейму і сенату. З приводу погромів українських кооперативних установ у Львові восени 1928 р. ундовські посли вимагали створення спеціальної сеймової комісії для розслідування подій у Львові, а також звільнення з посади львівського воєводи В. Голуховського<sup>9</sup>. Першого лютого 1933 р. парламентарі К. Левицький, О. Луцький і Ю. Павликовський звернулися до міністра внутрішніх справ Б. П’єрацького з протестом проти посилення репресивного тиску адміністративних чинників на українську кооперацію у Волинському воєводстві і вимогою забезпечити українським кооперативам гарантовану польським кооперативним законодавством можливість вільно займатися господарською діяльністю. У відповіді послам міністр заявив, що уряд не має наміру усувати РСУК із північно-західних земель і запевнив, що від нагляду буде звільнена інструкторська і пропагандистська діяльність кооперативів господарського, а не загально-освітнього характеру<sup>10</sup>. Проти введення в дію нового кооперативного закону від 9 травня 1934 р. був спрямований виступ голови Українського клубу Д. Левицького на засіданні сейму 6 листопада 1934 р. Рішення Кооперативної ради про заборону кооперативам з Волині, Полісся, Холмщини і Західної Лемківщини бути членами РСУК від 16 жовтня 1934 р. Д. Левицький назвав “прикрим, може, найприкрішим ударом”, якого завдав польський уряд українському національному життю, закликав уряд переглянути цю справу<sup>11</sup>.

Активна діяльність УНДО і посилення на цьому ґрунті її суспільно-політичних впливів змусила інші українські політичні партії активізувати свою роботу. Маючи на меті перехопити лідерство у національно-політичному русі, із середини 20-х років активну організаційно-агітаційну діяльність розгорнула Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП).

Як і УНДО, УСРП прагнула згуртувати навколо своїх організацій електорат і тому намагалася використати кооперативні установи як трибуну у боротьбі за маси. Виконуючи вказівки керівних органів, члени партії брали активну участь у кооперативному русі: сприяли створенню кооперативних установ по селах і містечках краю, широко пропагували ідеї кооперації серед загалу. Так, з ініціативи діячів УСРП у березні 1926 р. у Рогатинському, Коломийському, Богородчанському і Городенківському повітах Станіславського воєводства було організовано цілий ряд кооперативів, так званих “селянських спілок”<sup>12</sup>. У травні 1926 р. акція організації “селянських спілок” поширилася на Косівський повіт, де зусиллями членів УСРП були створені кооперативи у селах Довгополі, Красноїллі, Ясеніві, Яблуниці, Брустурах<sup>13</sup>. “Аналогічно, як УНДО, так і УСРП, – зазначав станіславський воєвода у квітні 1926 р., – прагнуть, закладаючи культурно-освітні й кооперативні товариства, завербувати собі якнайбільше членів і симпатиків з метою згуртувати їх навколо своїх партійних програм”<sup>14</sup>.

Кооперативна пропаганда соціалістів-радикалів спрямовувалася на охоплення всього українського громадянства. Широкого розвитку набула практика організації кооперативних курсів, читання лекцій, проведення господарсько-кооперативних конференцій, віч, нарад. Зокрема, 25 лютого 1925 р. відомий на Станіславщині радикальний діяч Д. Воробець організував у Калуші кооперативні курси для населення; кілька конференцій з приводу організації українських кооперативних установ провів у березні – квітні 1926 р. у селах Косівського повіту член Головної управи УСРП М. Матчак; у Городенківському повіті місцеві діячі УСРП І. Матейко і М. Семків проводили лекції для населення, де закликали створювати нові кооперативи, які “мають усунути ворожий жидівський гендель”<sup>15</sup>.

Як і націонал-демократи, найчастіше соціалісти-радикали вдавалися до організації народних віч. На селянських зібраннях, які впродовж 1925–1926 рр. були проведені практично у кожному повіті Тернопільського, Львівського і Станіславського воєводств, діячі УСРП пропагували ідеї кооперації, закликали населення створювати кооперативні організації<sup>16</sup>. Зокрема, таке віче було організовано 15 жовтня 1926 р. у Косові<sup>17</sup>.

У 1928–1929 рр. народні зібрання проходили під гаслом: “Головною формою політичної акції є господарська боротьба”<sup>18</sup>. Активну участь в організації вічевої кампанії у Богородчанському, Городенківському, Косівському, Надвірнянському повітах Станіславського воєводства, Самбірському і Рудківському повітах Львівського воєводства брали послы УСРП М. Рогуцький, П. Шекерик, О. Когут, Б. Білінський та ін. Так, 28 квітня 1929 р. посольське віче в с. Яблунця Косівського повіту за участі 500 осіб організував П. Шекерик. У своєму виступі посол закликав селян “до зорганізування в селянських спілках, кооперативах”. 14 квітня 1929 р. в приміщенні кооперативу “Чорногора” в с. Жаб’єму Косівського повіту П. Шекерик скликав віче, на якому закликав селян створити при кооперативі молочарню<sup>19</sup>. Сьомого липня 1929 р. у Гродовичах Рудківського повіту, 9 липня 1929 р. – у Рудках, 4 червня 1929 р. – у Дорошові, 19 серпня – у Волотищах Самбірського повіту на посольських вічах проголошував кооперативні гасла М. Рогуцький<sup>20</sup>.

Відповідно до програмних документів, УСРП загалом відмовлялася від співпраці з іншими політичними партіями. Проте в питаннях захисту інтересів української кооперації соціалісти-радикали керувались рішеннями партійного з’їзду від 10 січня 1929 р., в яких вказувалося, що УСРП погоджується на спільні дії “з людьми інших українських партійних груп, якщо вони поділяють погляди на мету кооперації та на незалежність української кооперації від урядових чинників, а також її партійну нейтральність”<sup>21</sup>.

У грудні 1932 р. послы УНДО і УСРП подали спільну інтерпеляцію до міністерств закордонних справ, промиловості і торгівлі у справі “безправного зачинення українських кооперативів”. Парламентарі висловлювали протест з приводу заборони у квітні – травні 1932 р. діяльності 34 кооперативів на Волині через те, що вони “не отримали дозволу на утримання склепів”, “не подали на затвердження планів влаштування” і т. п. Послы наводили конкретні факти зловживань місцевої адміністрації. Так, у Дубенському повіті було закрито кооперативи “Згода”, “Пробудження”, “Власна поміч”, приміщення яких посадовці визнали непридатними для експлуатації. Проте відразу ж після ліквідації кооперативів у тих же приміщеннях без проведення ремонтних робіт було відкрито магазини польських кооперативів або приватників. Послы вимагали припинити незаконні дії властей, спрямовані на “систематичне нищення української кооперації”<sup>22</sup>.

Першого листопада 1932 р. посольські клуби УНДО і УСРП внесли до сейму інтерпеляцію з приводу застосування до українських кооперативних організацій нових, досить жорстких будівельних і санітарних вимог, в якій вимагали: “1) створити нормальні умови праці українським кооперативам; 2) щоб до українських склепів (крамниць. – *Л.Д.*) ставилися такі ж промислові і будівельні вимоги, як до польських кооперативних і приватних склепів; 3) щоб до українських кооперативів не застосовувались ті приписи нового будівельного права, які не стосуються польських кооперативів і приватних купців; 4) щоби було притягнуто до відповідальності осіб, винних у порушенні прав української меншості; 5) щоб відшкодувати втрати, заподіяні українським кооперативам; 6) видати розпорядження, щоб такого роду порушення прав більше не повторювалися”<sup>23</sup>.

З приводу “пацифікації”, яка супроводжувалась погромами українських кооперативних установ, Головна управа УСРП, ЦК УНДО та президія УСДП прийняли спільну заяву, в якій стверджувалося, що “організоване в політичних партіях та в громадсько-суспільних, культурних і господарських установах українське громадянство не може нести спільної відповідальності за вчинки, виконувані таємними, конспіративними організаціями чи окремими особами...”<sup>24</sup>. Українські парламентарі з трибуни сенату висловили протест польському уряду, наводили конкретні підрахунки завданих збитків українським кооперативним організаціям, засуджували “накладання спільної відповідальності на все українське населення та його

установи за вчинки одиниць” і вимагали створення спеціальної комісії для дослідження і висвітлення правдивих фактів та покарання винних.

Разом з іншими політичними партіями соціалісти-радикали підтримали протест націонал-демократів з приводу нового кооперативного закону 1934 р. На спільному засіданні представників УНДО і УСРП, що відбулося в листопаді 1934 р., українські політики різко засудили вимоги міністерства фінансів до РСУК обмежити терен діяльності тільки трьома східногалицькими воєводствами як такі, що “суперечать основній ідеї кооперації та правам, гарантованим українському народові конституцією Польської держави”, що обмежують свободу українського кооперативного руху і “не дають можливості українському населенню розвинути власними силами своє господарське життя й побороти наслідки економічної кризи й усіх форм господарського гніту”<sup>25</sup>. На жаль, надії домогтися в сеймі конкретних рішень для покращення умов діяльності українських кооперативних організацій виявилися примарними через опір польських шовіністів і “санаційного” табору. Однак постійна критика у сеймі кооперативної політики уряду і зловживань адміністрації на місцях була настільки ваговою, що міністерство юстиції розцінювало діяльність українських парламентарів як таку, що становить серйозну небезпеку і вимагає здійснення якнайефективніших кроків для протидії їй. У таємному меморандумі міністерства юстиції прокуророві Львівського апеляційного суду від 5 листопада 1928 р. вказувалося на зростання в краї “національних антагонізмів” і “антидержавних тенденцій” і стверджувалося, що відповідальними за поширення в масах українців ворожих щодо польської держави поглядів і сепаратистських настроїв є керівники українських політичних партій<sup>26</sup>.

Таким чином, УНДО й УСРП, виступаючи з національно-державницьких позицій, дивилися на кооперацію під загальнонаціональним кутом, у вирішенні нагальних проблем українських кооперативних демонстрували прагнення протистояти польському режиму, забезпечувати нормальні умови для діяльності українських кооперативних організацій.

Проте в кінцевому результаті спроби порозуміння на ґрунті кооперативної роботи не мали успіху. З другої половини 20-х років ХХ ст. посилилася конкурентна боротьба за впливи на кооперативні організації, у якій кожна партія виробила свою тактику. Архівні матеріали та публікації періодичних видань лише в загальних рисах дозволяють з’ясувати суть та етапи поглиблення партійно-політичного протистояння навколо кооперації. Воно приховувалося, щоб не дати приводу польській владі для закидів у політичній діяльності, проте дедалі виразніше прозирилося назовні.

Визначити розстановку політичних впливів на кооперацію важко. Певною мірою прийнятливим критерієм для цього можна вважати партійну належність керівництва кооперативних організацій. Спираючись саме на таку ознаку, поліція доносила, що в Галичині у другій половині 1920-х років вплив УНДО і УСРП на кооперацію був майже однаковим. Це, зокрема, чітко простежується на прикладі Станіславського воєводства. Більшість українських кооперативів у Стрийському, Долинському, Богородчанському, Калуському повітах перебували під впливом УНДО, у Городенківському, Коломийському, Косівському, Печеніжинському, Тлумацькому, Рогатинському – УСРП. У Надвірнянському і Станіславському повітах впливи обох партій були майже однаковими<sup>27</sup>.

Проте такий стан справ не влаштував жодну із сторін. Конфіденційні донесення польських урядовців і поліції відзначали “сильний антагонізм за впливи політичні серед українських товариств” між УНДО і УСРП. Так, станіславський воєвода в лютому 1929 р. констатував посилення міжпартійного протистояння навколо кооперації в Косівському і Богородчанському повітах. Зокрема, у своєму донесенні він повідомляв, що “УСРП має намір форсувати закладання селянських спілок в повіті Богородчанським з тою метою, щоб ослабити впливи коператив, які знаходяться в тому повіті в руках ундівців”<sup>28</sup>.

Націонал-демократи готувалися до боротьби за опанування кооперативних організацій досить виважено. У 1928 р. ЦК УНДО видав обіжник до всіх окружних осередків партії з вимогою вяснити ситуацію щодо впливу на українські громадські організації інших політичних партій. У відповідній записці Борщівського окружного комітету УНДО, наприклад, повідомлялося, що в повіті Борщів діють “39 читалень, 45 кооперативів. Радикальної партії в повіті нема.

Комуністи є, але слабкі”. Такі донесення сприймалися як керівництво до дії. Проте націонал-демократи у сфері кооперації прагнули уникнути відвертої ворожнечі з іншими національними політичними партіями. Так, голова осередку УНДО із Сяноцького повіту, проаналізувавши стан справ у повіті, пропонував організувати й опанувати кооперативи “тільки по тих селах, де нема впливу тамтих партій, бо інакше не видержимо конкуренції з ними”<sup>29</sup>.

Намагаючись зайняти домінуючі позиції в кооперативному русі, радикальний і націонал-демократичний табори активізували боротьбу за “опанування проводу” українських кооперативних установ. У останній чверті 1920-х років радикали зуміли посилити свої позиції в ряді найбільших повітових союзів кооперативів: Тернопільському, Городенківському, Коломийському, Заболотівському, Самбірському та ін.<sup>30</sup>, що змусило націонал-демократів відійти від декларованої “позапартійності” і “аполітичності” кооперації і поживити діяльність, спрямовану на зміцнення впливу партії на кооперативні установи.

Основну увагу УНДО спрямувало на опанування крайових українських кооперативних установ. У 1928 р. члени або прихильники УНДО очолювали більшість кооперативних централей: РСУК (Юліан Павликовський), “Центросоюз” (Остап Луцький), “Центробанк” (Кость Левицький). Грудневий 1928 р. з’їзд УНДО констатував: “Кооперацію і “Сільський господар” маємо в своїх руках”<sup>31</sup>. Перевагу УНДО в керівництві українською кооперацією ще раз підтвердили вибори дирекції РСУК 25 травня 1929 р., коли всі три директори були обрані від УНДО (О. Луцький, І. Філіпович, Є. Храпливий). Спроби соціалістів-радикалів висунути на одну з трьох посад Карла Коберського зазнали невдачі<sup>32</sup>.

З утратою перспективи опанувати керівні кооперативні установи соціалісти-радикали свої зусилля спрямували на підпорядкування своїм впливам низових кооперативів. З метою вдосконалення організаційної роботи УСРП у 1929 р. при Головному секретаріаті УСРП було створено спеціальну Кооперативно-господарську комісію, до складу якої ввійшли члени Головної управи УСРП Д. Ладика, О. Коберський, О. Кікула і О. Навроцький”<sup>33</sup>. Грудневий 1932 р. конгрес УСРП націлював членів партії активізувати діяльність у сфері кооперації. Згідно з його ухвалами головне завдання роботи в “неполітичних організаціях”, в т. ч. і кооперативних, полягало в тому, щоб члени партії виконували “всяку громадську працю” відповідно до статутів і “нашої ідеї”<sup>34</sup>.

Міжпартійна боротьба негативно впливала на діяльність кооперативних установ. Щоб послабити позиції своїх політичних опонентів, партійні діячі інколи відверто нехтували інтересами українських кооперативів. Так, директор Центросоюзу Ю. Шепарович, член УНДО, свідомо обмежував або й відмовляв у кредитах повітовим союзам кооперативів, що перебували під впливом УСРП, що, безумовно, негативно відбивалося на їх діяльності<sup>35</sup>. А О. Навроцький, член ради Покутського банку в Ділятині, член УСРП, пропонував видавати кредити тільки тим кооперативам, які є симпатиками УСРП<sup>36</sup>.

У міжпартійному протистоянні навколо кооперації нагніталась атмосфера ідейної (партійної) нетерпимості. Типовим прикладом цього стало виключення “симпатиків” УСРП з проундівських кооперативів у Борщівському повіті Тернопільського воєводства<sup>37</sup>. Ця проблема стала предметом обговорення спільної конференції повітових організацій УНДО і УСРП, що відбулася 9 квітня 1929 р. у Борщеві. Учасники конференції констатували, що “на терені Борщівського повіту з недавнього часу виникають суперечки між членами УСРП і УНДО на ґрунті впливу на культурно-освітні і кооперативні організації”. У своєму виступі член УНДО Д. Маліцький зауважив, що “існуючі суперечності є шкідливі для інтересів українського народу і для цього треба в’яснити ситуацію для можливої спільної діяльності”. Однак до порозуміння не дійшло, тому що радикали негативно поставилися до пропозиції ундівців припинити боротьбу за впливи і покинули засідання<sup>38</sup>.

Політична колотнеча навколо кооперації загострилася з наступом прокомуністичних сил, що посилювався у другій половині 1920-х рр. Незважаючи на різні ідеологічні платформи, національно-демократичний і комуністичний табори у 1926–1929 рр. підштовхували один одного в боротьбі за впливи в кооперації. В постановках Народного комітету УНДО, ухвалених 13 травня 1926 р., вказувалося, що Комуністична партія Західної України (КПЗУ) “розвиває організаційну і пропагандистичну діяльність на західноукраїнських землях, рішила на своєму

останньому з'їзді вести розкладову акцію у всіх навіть неполітичних установах як читальні, кооперативи, школи, спортові і гімнастичні товариства, щоби в цей спосіб ослабити український національний рух. З уваги на таку шкідливу діяльність КПЗУ, Народний комітет взиває українське громадянство до якнайбільш рішучої протиакції”<sup>39</sup>. Керівництво КПЗУ, у свою чергу, досить чітко визначило одним з головних завдань організаційної діяльності партії: використовуючи всі можливості агітаційно-масової роботи в масах, вирвати їх з-під “попівсько-ундівського впливу”<sup>40</sup>.

У наступі комуністичних сил на кооперативний рух відкрито переслідувалися політичні цілі, а тактика змінювалася залежно від суспільно-політичного становища. Комендант Снятинського повітового постерунку 18 лютого 1926 р. повідомляв, що “на території повіту з боку КПЗУ спостерігається стремління до опанування читалень “Просвіти” і кооперативів”<sup>41</sup>. У своєму донесенні до МВС у березні 1927 р. станіславський воєвода констатував, що “в провінції КПЗУ прагне здобути впливи серед малоземельних і безземельних селян, серед молоді і всіх існуючих організацій (читальні, кооперативи, Січі, Луги). В організаціях тих прагне створити свої фракції і за їх допомогою поширювати свої гасла; залучати до своєї партії членів тих товариств з метою охоплення їх своїми впливами. Ця акція розгортається на фоні потреб населення (брак землі, зерна для сіви, кредитів на відбудову і т. д.)”<sup>42</sup>.

Питання про посилення впливу КПЗУ на кооперативні організації розглядалося на конференції партійних організацій Покуття, що відбулася 14 березня 1926 р. у с. Рожневі Косівського повіту Станіславського воєводства. Виступи учасників конференції засвідчили намагання КПЗУ опанувати українські кооперативні організації краю. Зокрема, секретар Коломийського окружкому КПЗУ Д. Лазорко підкреслював, що “найсильніша комуністична організація існує в Заболотівщині, а особливо в Заболотіві і Рожневі, в цих-то місцевостях майже всіма кооперативами, “Просвітами” і “Народними домами” повністю оволоділи комуністи”. Делегат Рожнівського осередку КПЗУ А. Ватаманюк відзначав активну діяльність місцевої організації, яка “оволоділа всіма місцевими установами, як: “Просвіта”, “Народний дім” і кооперативи”. Делегат конференції з с. Тростянця Снятинського повіту А. Гаврилюк інформував, що “кооператив, філія кооперативу і “Просвіта” опановані комуністами. Робота з кожним днем йде вперед”<sup>43</sup>.

Маючи на меті будь-якими методами послабити позиції своїх політичних опонентів, комуністи нерідко вдавалися до дискредитації кооперативних ідей і стверджували, що, “будучи опанованою націоналістичними і соціал-угодівськими партіями”, кооперація є “буржуазною, і навіть профашистською”. Так, комуністичний журнал “Наша правда” звинувачував кооперативні організації в тому, що вони перетворилися на “осередки виразно буржуазно-куркульської верхівки села”, а журнал “Кооперативні вісті” засуджував “буржуазно-націоналістичний і соціал-угодівський характер кооперації”<sup>44</sup>.

Проте, попри такий виразно ворожий, “буржуазний” характер діяльності українських кооперативів, цілком очевидним було намагання комуністичних сил посилити свій вплив на кооперацію. Діяльність комуністів, спрямована на посилення свого впливу на кооперативний рух, значно активізувалася зі створенням у 1926 р. “Сельробу” – політичної партії комуністичного спрямування, яка виступала легальним прикриттям КПЗУ під час проведення зборів, мітингів, демонстрацій і страйків. У 1927 р. сельробівські осередки діяли у 25 повітах краю і нараховували до 10 тисяч членів<sup>45</sup>.

“Сельроб” став провідною українською партією на Волині, а в Галичині поступався тільки УНДО й успішно конкурував з УСРП. 15 жовтня 1928 р. Головний секретаріат “Сельроб-єдності” направив всім повітовим, районним і місцевим комітетам партії таємний циркуляр, в якому конкретизувались завдання у галузі кооперативної роботи. Циркуляр рекомендував: “1) зробити масовими кооперативи і втягнути до них якнайбільше сельробівців; 2) створити в кооперативах сельробівські фракції; 3) розгорнути гостру критику діяльності кооперативних органів, показуючи згубну для пролетаріату політику буржуазних партій, як УСРП і УНДО, в кооперативах; 4) домагатися зниження пайових внесків; 5) викривати вороже сельробівським масам хазяйнування повітових союзів кооперативів, при розподілі прибутків домагатися призначення певних сум на бібліотеки при кооперативах; 6) домагатися реор-

ганізації “Центросоюзу”); 7) прагнути до того, щоб на загальні збори ревізійного союзу, які мають відбутися в кінці ц. р. у Львові, були вибрані делегати-сельробівці; 8) зайнятися організацією власних пролетарських кооперативів”<sup>46</sup>.

Декларація робітничо-селянських делегатів, подана на загальні збори РСУК, що відбулися першого березня 1929 р. у Львові, ще раз підтвердила прагнення партії зміцнити свій вплив на маси, що неминуче загострювало міжпартійну боротьбу навколо кооперації. В декларації сельробівська делегація заявляла, що “буде боротися за втягнення широких селянсько-робітничих мас до кооперативної організації з огляду на те, що сучасний провід західноукраїнських центральних кооперативних установ знаходиться в руках тих елементів, що перебувають під ідеологічним і політичним впливом УНДО, УВО, Радикалів та що західноукраїнська кооперація, керована ні своїм ідейним змістом, ні своєю кооперативною політикою не відповідає інтересам, прагненням і визвольним змаганням українських традиційних мас. Тому будемо змагати до того, щоби низові та повітові кооперативи стали до боротьби за повне соціальне і національне визволення західноукраїнських працюючих мас, за робітничо-селянський уряд, за соціалізм”<sup>47</sup>.

Ці ідеї згодом знайшли втілення в багатьох партійних документах КПЗУ. Так, у резолюції розширеного засідання ЦК КПЗУ, що відбулося 3 червня 1931 р., підкреслювалося, що нашими (тобто комуністичними. – *Л.Д.*) гаслами на терені споживчої кооперації мусить бути: “Геть з проводом української буржуазії, що використовує кооперацію в своїх класових цілях!”, “Геть з кооперативними отаманами з Центросоюзів, що зловживають народним добром!”, “Робітничо-селянська кооперація – на службу робітникам і селянам!”<sup>48</sup>.

Згідно з платформою КПЗУ, прокомуністичні сили вели наступ на українську кооперацію за всіма правилами “комуністичної тактики”, шляхом “бойового натиску”. Зокрема, 19 липня 1931 р. у Тисмениці сельробівці намагалися зірвати проведення господарсько-кооперативного віча, скликаного радикалами. На початку зібрання, під час виборів президії, приблизно 100 членів “Сельробу”, що були присутні в залі, почали кричати, свистіти, співати, чим змусили І. Макуха і його прихильників покинути приміщення Народного дому. Віче продовжило свою роботу в залі кредитної каси “Віра” за участю лише 40 осіб. У своєму виступі І. Макух критикував комуністичну і сельробівську діяльність, яка призводить до “розбиття українського народу”. Десятки подібних виступів мали місце й в інших місцевостях<sup>49</sup>.

Станом на 1930 р., за даними архівних джерел, партійні впливи в кооперації розподілялися таким чином (див. табл. 1)<sup>50</sup>:

Таблиця 1

**Впливи політичних партій на українські кооперативні організації**

1930 р.	Кількість кооперативів, що перебували під впливом			
	УНДО	УСРП	Сельроб-єдність	Невизначений вплив
Галичина	2 000	450	200	81
Волинь	26	66	211	15
Холмщина	-	-	67	-
Полісся	-	-	20	10
<b>Всього</b>	<b>2 026</b>	<b>516</b>	<b>498</b>	<b>106</b>

Узагальнення статистичних даних, що відображають партійний вплив на українські кооперативні організації станом на 1930 р., дозволяє накреслити таку, певним чином умовну, картину: 64,4% – українських кооперативів знаходились під впливом УНДО, 16,4% – УСРП, близько 15,8% – під впливом комуністичних політичних сил, невизначеними залишалися партійні впливи на 3,4% кооперативних організацій, проте певна частина цих кооперативів, ймовірно, перебувала під впливом ОУН і офіційна статистика це замовчувала, а іншу частину



кооперативних організацій можна вважати вільними від партійних впливів. Як свідчать дані, наведені в таблиці, цілком очевидними були домінуючі позиції партій національно-демократичного табору в Галичині і комуністичних політичних сил у північно-західних українських землях.

Те, що у 20-х – на початку 30-х рр. у кооперації у північно-західних українських землях значні позиції утримували “сельробівці”, частково обумовлювалося зростанням прорадянських настроїв місцевого населення, викликаних успіхами нової економічної політики та “українізації”, що проводилася в УРСР. Радянофільству сприяли терор поляків та незнання реального становища в Радянській Україні. Захопившись популістськими гаслами, селяни часто підтримували “Сельроб-єдність”, що, безумовно, сприяло зростанню його впливів і у кооперації. Так, в доносі до воєводи 19 вересня 1932 р. ковельський староста повідомляв, що під впливом партії Сельроб перебувають 98% кооперативів у повіті, в Горохівському повіті “Сельроб” контролював 43 з 54 існуючих кооперативів, а у Володимирському – 19 з 36 діючих кооперативних організацій (відповідно 79,6 і 52,8% – підрахунок наш)<sup>51</sup>. Проте, швидко розпізнавши справжнє обличчя та прагнення Сельробу, селяни охрестили членів організації “сельнеробами” і виступили проти них. Так, під час віча в с. Гоці Рівненського повіту, за руйнівничу роботу селяни почали вигукувати: “Ганьба Сельробу”<sup>52</sup>.

Безпосередньо на місцях партійні впливи були різними, що можна простежувати на прикладі окремих повітів Волинського воєводства (див. табл. 2)<sup>53</sup>.

Таблиця 2

**Вплив політичних партій на українські кооперативні організації у Волинському воєводстві (1930 р.)**

Повіт	Кількість кооперативів, що перебували під впливом:				
	КПЗУ	Сельроб	УНДО	УСРП	Не встановлено
Кременець		2	2	21	9
Дубно	1	8	15	2	8
Луцьк		14			1
Ковель		22	1		8
Ровно		4	2	1	
Здолбунів		2		1	
Горохів		43	5		6
Володимир	2	19	13		2

Найбільш міцні позиції “сельробівці” утримували у Ковельському, Горохівському, Луцькому повітах, де зовсім незначними були впливи інших партій. У Кременецькому повіті переважали впливи УСРП, у Дубно – УНДО.

Форми і методи роботи “Сельробу” в масах не оправдовували себе, майже не давали результатів, а лише спричиняли репресії проти українського населення. Так, на Волині за участь у комуністичному русі були арештовані: І. Буковський – член правління кооперативу в Тишкевицях, О. Федорук – керівник кооперативу в Будятичах, Т. Ужвій – у Хворостові<sup>54</sup>. Проте багатьох людей, серед яких значна частина – члени кооперативів, арештовували зовсім безпідставно.

Польський уряд визнав діяльність “Сельробу” ворожою для Польської держави і у 1932 р. заборонив її діяльність. Ліквідацію партії польські власті не забарилися використати для посилення репресивних дій проти українських кооперативних організацій. З приводу заборони “Сельробу” у 1932 р. відбулися ревізії діяльності українських кооперативів. За їх результатами у Косівському повіті Станіславського воєводства були закриті кооперативи, що перебували під впливом комуністів: “Згода” в Хімчині, “Зоря” і “Родина” в Кобаках, “Єдність” у Рожневі. Така ж доля спіткала кооперативи у Львівському воєводстві: “Рідний дім” у Львові, “Єдність” і районну молочарню в Добровлянах, “Поступ” в Нагуєвичях<sup>55</sup>.

На Волині т. зв. “ліквідаційна акція” проводилася згідно з розпорядженням воєводсько-го уряду від 20 січня 1932 р. і тривала майже рік. За цей час було закрито 52 українські кооперативи, діяльність яких власті вважали “прокомуністичною” (див. табл. 3)<sup>56</sup>.

Таблиця 3

**Хід “ліквідаційної акції” українських кооперативів  
у Волинському воєводстві у 1932 р.**

Повіт	Кількість кооперативів перед ліквідаційною акцією	Кількість кооперативів, що перевірено	Кількість кооперативів, закритих у ході акції	Залишилось
Дубно	47	34	21	26
Горохів	54	12	-	54
Ковель	103	31	2	101
Костопіль	13	-	-	13
Кременець	99	34	27	72
Любомиль	13	-	-	13
Луцьк	40	15	2	38
Ровно	47	7	-	47
Сарни	2	-	-	2
Володимир	36	20	-	36
Здолбунів	13	3	-	13
<b>Всього</b>	<b>467</b>	<b>156</b>	<b>52</b>	<b>415</b>

Порівняльний аналіз даних, наведених у табл. 2 і 3, привертає увагу на малопомітну, на перший погляд, обставину, а саме: більшість українських кооперативів, заборонених в ході “ліквідаційної акції”, жодного відношення до “Сельробу” не мали. Так, у Дубнівському повіті, де більшість кооперативних організацій перебували під впливом націонал-демократів, було закрито 21 кооператив, з них опанованими “Сельробом” були тільки вісім, а в Кременецькому повіті, де домінуючі позиції утримували радикали, було закрито 27 кооперативів, з них “сельробівськими” були тільки два. Водночас у Ковельському повіті, де комуністами було опановано 22 кооперативні організації, в ході акції були закриті два кооперативи, в Горохівському повіті, де 98% кооперативів місцева влада визнала “комуністичними”, “ліквідаційною акцією” було охоплено лише 12 кооперативних організацій і до жодної з них уряд не застосував ніяких силових заходів.

Тлумачення дій польських властей щодо української кооперації на Волині на початку 30-х років можна знайти у листі волинського воєводи Г. Юзевського до міністерства внутрішніх справ у червні 1933 р., у якому він, аналізуючи проведення “акції оздоровлення відносин в українській кооперації” скаржився, що з 1932 р. Волинь стала “об’єктом особливо інтенсивного наступу Малопольщі – наступу на прорив сокальського кордону. Цей наступ, який ведеться надзвичайно спритно і на дуже широкому фронті, вимагає відповідного контрнаступу...”<sup>57</sup>. Таким “контрнаступом”, поряд з іншими заходами, була ліквідація українських кооперативних організацій у повітах, де посилювалися впливи партій демократичного табору.

Представники влади в північно-західних українських землях на початку 30-х років з осторогою відзначали активізацію організаційної роботи УНДО і УСРП в напрямі зміцнення впливу на кооперативні організації. Так, комендант поліції Луцького постерунку в доносі до воєводи повідомляв, що “з огляду на те, що останнім часом пошавилася діяльність легальних українських політичних організацій на терені повіту, спостерігається пошавлення і культурно-освітніх, і господарсько-промислових” і що “кооперативи, опановані політичними організаціями, під прикриттям легальної діяльності проводять шкідливу роботу проти панства Польського”<sup>58</sup>. У травні 1932 р. в донесенні до МВС волинський воєвода Г. Юзевський висловлював занепокоєння, що “кооперативи, опановані політичними партіями, з установ економічних перетворилися на осередки політичного руху...”<sup>59</sup>.

Слід зауважити, що на початку 1930-х років Г. Юзевський у повідомленнях до міністерства внутрішніх справ неодноразово підкреслював, що політичне життя українського суспільства на Волині, “досить примітивне у своїх формах”, виявило значне поживлення. Причому піднесення суспільної активності “більших груп населення, дотепер політично і навіть національно малосвідомих, – вважав воєвода, – відбулося завдяки вмілому застосуванню українськими політичними угрупованнями тактики, що полягала на завоюванню впливів через господарські і культурно-освітні організації”<sup>60</sup>. Така тактика, очевидно, виправдовувала себе, оскільки українські селяни були розчаровані агітаційними прокламаціями різних політичних сил, які періодично звинувачували одна одну в зраді національним інтересам, то найбільша довіра залишалася лише до економічних та просвітницьких товариств. Тому Г. Юзевський наголошував, що кооперативний рух повинен бути в центрі уваги польських властей, оскільки він “віддавна є ареною боротьби за впливи серед окремих політичних партій, з огляду на велику роль, яку вони (кооперативи. – Л.Д.) відіграють серед мас”<sup>61</sup>.

На початку 1930-х років УНДО і УСРП вибрали тактику активної співдіяльності з українськими кооперативними організаціями, форми і методи діяльності обох політичних сил у сфері кооперації, як і раніше, були схожими за характером. З метою підтримки кооперативного руху проводились збори, віча, на яких партійні діячі пропагували поширення ідей кооперації серед українського загалу, закликали українських селян вступати до кооперативних організацій.

Так, 30 квітня 1933 р. у виступі на повітових зборах націонал-демократів у Тернополі Ю. Павликовський наголошував, що кооперативний рух має надзвичайно важливе значення для українства, бо тільки “за допомогою кооперації населення краю “повинно і може собі створити незалежне господарське українське життя”<sup>62</sup>. П'ятого березня 1933 р. учасники націонал-демократичного селянського віча у Стрию ухвалили резолюцію, в якій засуджувалася “земельна, податкова, кредитова державна політика”, що привела народ “в голодні злидні”. Селяни вимагали: від уряду “дозволу заснування приватних хліборобських шкіл та курсів в Милованню, Угерцях, Скнилові”; від “Центробанку” – “подбати про всі оборотні кредити для сільських кооператив”; від сільських та повітових кооперативних організацій – “налагоджувати найтісніші зв'язки з “Сільським господарем” для змоги селянам збувати через нього свої продукти”<sup>63</sup>. 30 квітня 1933 р. відомі діячі УНДО Ю. Павликовський і С. Баран скликали віче в Тернополі, на яке прибуло 350 представників різних повітових кооперативних організацій. У своєму виступі на вічі Ю. Павликовський закликав селян “розбудовувати українські кооперативи в кожному керунку”<sup>64</sup>. В ухвалі згаданого вище віча пропонувалось закласти в Тернополі олійну фабрику для переробки зерен сої. 4 грудня 1933 р. сенатор А. Горбачевський провів селянські збори в с. Старуня Богородчанського повіту, на яких обґрунтував ідею створення в селах кооперативних кредитних кас “Селянська поміч”. Після завершення зборів відбулись установчі збори кредитної каси і 62 селян записались до новоствореної кредитівки<sup>65</sup>. Отже, на початку 30-х років УНДО вибрало тактику активної співдіяльності з українськими кооперативними організаціями.

Таку ж активну діяльність, спрямовану на підтримку кооперативного руху, в 30-х роках проводила УСРП. 28 червня 1931 р. члени УСРП І. Макух, І. Бігунський, З. Веселовський, В. Гринів скликали в с. Олеші Тлумацького повіту збори членів кооперативу “Хлібороб”, на які зійшло близько 250 селян. Виступаючи на зборах, І. Бігунський ознайомив присутніх зі станом розвитку української кооперації, вказав на проблеми і труднощі, з якими зустрічаються українські кооперативи. І. Макух у своєму виступі закликав селян до інтенсивної праці “в українському дусі”, застерігаючи, що там, “де ми не проявили своєї діяльності і праці, то Польща вкорінюється в український край”. Посол запропонував у кожному селі обрати двох “мужів довір'я”, які будуть “єднати членів кооператив, організувати їх, щоб не допустити, щоб промисел і торгівля були в інших руках”<sup>66</sup>. 12 липня 1931 р. посольське віче в Краснолілі Косівського повіту скликав М. Вахнюк. У своєму виступі посол закликав людей до організації в кооперативи<sup>67</sup>. Таким чином, обидві партії вважали кооперацію джерелом формування національної свідомості і громадянської активності населення краю, прагнули донести ідеї кооперації до широкого загалу.

Проте, як і раніше, певні ідеологічні розбіжності не дозволили українським політикам об'єднати свої зусилля, спрямовані на організаційну підтримку кооперативного руху. Міжпартійна боротьба навколо кооперації у 30-х роках продовжувалась. Цю тенденцію, насамперед, відзначали у своїх донесеннях представники місцевої адміністрації. Так, станіславський воєвода у звіті про політичну обстановку у воєводстві за липень 1933 р. констатував, що “боротьба за впливи між УНДО і УСРП триває в дальшому часі і проводиться в основному за культурно-освітні і кооперативні товариства”<sup>68</sup>.

Причиною загострення міжпартійного протистояння в середині 1930-х років став нормалізаційний курс УНДО. УСРП закидала націонал-демократам зраду національних інтересів, протестувала проти намагання втягнути кооперацію у фарватер нормалізаційного курсу. Натомість УНДО звинувачувало противників порозуміння “у відсутності почуття відповідальності за збереження національно-культурних та господарських надбань” українського народу і закликала “всіма силами старатись розбудувати кооперацію” і “прямувати до нормалізації українсько-польських взаємин під умовиною повної рівноправності обох народів на всіх ділянках державного і суспільного життя”<sup>69</sup>.

Однак в 30-х роках завойовувати вплив серед українських кооператорів було досить важко. Прагненню соціалістів-радикалів утримувати і зміцнювати свої позиції в кооперації протидіяв швидкозростаючий вплив українських націоналістичних угруповань. Комендант повітової поліції з Калуша доповідав станіславському воєводі, що “останнім часом вплив УСРП починає значно послаблюватися, що відбувається внаслідок сильної пропаганди українських націоналістів”<sup>70</sup>.

Організація українських націоналістів (ОУН) вважала себе виразником ідей національної демократії та намагалася створити політико-ідеологічний ґрунт для військового опору офіційній владі. Курс на опанування кооперативним рухом впливав із основного постулату визвольної доктрини – “опори на власні сили”, згідно з яким кооперативи, поряд з іншими масовими організаціями українського населення, мали служити “жолобом втягування” широких мас у боротьбу проти польського режиму<sup>71</sup>. Видані Крайовою ексекutiveю ОУН у 1929 р. інструктивні матеріали спрямовували членів на опанування кооперативних організацій, створення при них націоналістичних гуртків і секцій. Зокрема, у травні 1929 р. окружні ексекutiveви отримали наказ, щоб у місцевостях, де немає таких організацій, розпочати створення “самоосвітніх гуртків” при молочарнях та філіях “Маслосоюзу”<sup>72</sup>. Одне з “головних завдань сучасності”, які висунула Крайова ексекutiveва в грудні, полягало в тому, щоб поставити кооперативи на “становище ідеології націоналізму”<sup>73</sup>.

Як свідчать архівні джерела, вплив націоналістів на кооперативні організації був сильним в Монастириськах, Чорткові, Підгайцях, Рогатині, Стрию, Косові, Коломиї, Золочеві, Сокалі, Раві Руській, Перемишлі, Самборі<sup>74</sup>.

Зміцнення позицій ОУН у сфері кооперації чітко простежується на прикладі Станіславського воєводства. Так, у 1937 р. у Косівському повіті під вплив ОУН перейшли 25% кооперативів, які у 20-х роках перебували під впливом УСРП, у Долинському повіті – 20% кооперативів, раніше опанованих УНДО. В селах Майдан, Височанка, Сапогів, Комарів Калузького повіту 80% членів УСРП змінили свій напрям у політиці і “перейшли в націоналісти”<sup>75</sup>.

Інструкція Центрального проводу ОУН від 20 листопада 1936 р. вимагала охоплення членами організації “всіх українських інституцій в галузі економічній, кооперативній, спортивній і освітній, бо під їх вивіскою можна надалі продовжувати роботу підривної”<sup>76</sup>. Виконуючи розпорядження Центрального проводу, націоналісти очолювали кооперативні структури. Так, член ОУН І. Прибитківський був директором кооперативу “Гуцульщина” в Косові, націоналісти М. Захарняк – директором районової молочарні в Рудках, М. Чопик – директором ПСК в Яворові<sup>77</sup>. Станіславський воєвода у доносі до міністра внутрішніх справ повідомляв, що “в “Маслосоюзі”, як і в інших кооперативах, працює поважна кількість осіб, які є членами ОУН”, і констатував факт, що “ОУН в кооперації здобула вплив і створила собі добру базу для подальших акцій. Її члени в ролі ревізорів, інструкторів проводять пропаганду націоналістичних ідей у формі виголошення рефератів і лекцій з історії України, поширюють нелегальну літературу ОУН”<sup>78</sup>. Комендант поліцейського постерунку в Крупцях, що на Волині, в доносі

про діяльність місцевого кооперативу зазначав, що “кооператив є прихильником ОУН. Підтримує зв’язки зі РСУКом. Дотримується конспірації. Кооператив має сильний вплив на населення як організатор кооперації і піднесення свідомості населення в напрямі націоналістичному”<sup>79</sup>. Луцький повітовий староста інформував волинського воєводу про те, що кооператив “Українська праця” в с. Піддубцях у 1935 р. “розгорнув сильну націоналістичну діяльність, що проявляється в частих зборах в приміщенні магазину кооперативи. Спостереження за діяльністю кооперативи дуже утруднене, оскільки збори проводяться нібито з причини вирішення господарських питань. Однак це неправда, бо кооператива з 1935 р. попала під вплив ОУН. В червні 1935 р. в кооперативі були вивішені відозви ОУН з закликами до збройного виступу”<sup>80</sup>.

Тактика припинення бойових акцій, до яких звикли і польські власті, і українське населення, як вирішило керівництво ОУН, повною мірою себе не оправдала. Серед українців почали поширюватися підтримувані ворожою пропагандою чутки про знищення ОУН, що викликало настрої зневіри й апатії, а польські урядовці тріумфували і заявляли, що ОУН знищена. Тому, всупереч новій тактиці, організація вирішила заявити про своє існування, зорганізувавши у травні 1935 р. акцію розповсюдження націоналістичних листівок з нагоди вшанування пам’яті полеглих борців за волю України. Розповсюдження здійснювалося через доставців молока для “Маслосоюзу”, які вивозили листівки зі Львова в порожніх бідонах і передавали на конспіративні склади ОУН по селах. Цією акцією було покладено початок відновленню видавництва і поширенню нелегальної націоналістичної літератури<sup>81</sup>.

Відновлення активної нелегальної діяльності ОУН призвело до масових арештів і репресій. Так, у Тернополі в червні 1935 р. за поширення підпільних видань і за приналежність до ОУН було засуджено до ув’язнення на 9 років кооператора В. Пастушенка, на 8 років – службовця ПСК П. Джуса, на 2 роки – учня кооперативної торгівельної школи Т. Серанта. В кінці 1937 р. відбувся політичний судовий процес на Волині проти 55 селян з Костопільського повіту, звинувачених в приналежності до ОУН. Серед засуджених селян було багато кооператорів<sup>82</sup>.

Таким чином, маючи на меті відродження української державності, ОУН намагалася використовувати кооперативні організації як джерело пробудження і формування націоналістичної свідомості українського громадянства. Реальної політичної підтримки з боку націоналістів кооперація не мала, що, очевидно, пов’язано з нелегальним статусом партії. Проте форми і методи діяльності ОУН для кооперації здебільшого призводили до негативних наслідків.

Протиборство політичних партій усередині українського табору спричинило до активізації і виходу на політичну арену греко-католицького духовенства. Суспільні настрої духовенства у 20-х роках йшли в руслі націонал-демократії, що обумовлювалося близькістю ідеології Української греко-католицької церкви (УГКЦ) з політичною платформою УНДО. І духовенство, і націонал-демократи вважали себе захисниками інтересів українського громадянства, ставили перед собою завдання стати консолідуючим чинником національного життя. У проекті програми УНДО під заголовком “Відношення до церкви”, вказувалося, що “Головною підвалиною духовного розвитку нації УНДО вважає християнську етику і мораль. Щоби церква мала змогу виконувати серед українського народу свою місію... УНДО боронитиме незалежність церкви від ворожих нації чинників”<sup>83</sup>.

Визнаючи зростаючий вплив духовенства на релігійну і національну свідомість українства, націонал-демократи заохочували священників до активної співпраці. 5 січня 1927 р. повітовий з’їзд УНДО в Косові звернувся до священників того ж повіту із закликом, щоби “духовенство те вступило в УНДО; об’єднувало членів для УНДО; виясняло своїм парафіянам програму УНДО; розширювало партійну працю; об’єднувало керівництво в читальнях і кооперативах”<sup>84</sup>.

Клір позитивно реагував на такого роду пропозиції. Архівні документи свідчать, що духовенство на своїх деканатських зборах часто доходило думки про необхідність впливати на селян в дусі гасел націонал-демократії. Подібне рішення було прийнято представниками духовенства на зборах у Радехові. Предметом наради стали заходи, спрямовані на активізацію діяльності товариства “Просвіта”, кооперативних товариств, боротьби за українську школу<sup>85</sup>.

Загострення польсько-українських стосунків у кінці 20-х – на початку 30-х років втворювали нову розстановку сил в українському політичному таборі. Щоб домогтися більшого впливу на суспільно-політичне життя українців у Польщі, ієрархи церкви вирішили заснувати власні політичні організації в середовищі греко-католицького духовенства і в такий спосіб, як вважає львівський історик М. Швагуляк, посилити його політичну роль<sup>86</sup>. У вересні 1930 р. за участі станіславського єпископа Г. Хомишина було засновано Українську католицьку народну партію (УКНП), яка з 1932 р. прийняла назву Українська народна обнова (УНО) і обстоювала ідею автономії всіх українських земель в межах Польщі<sup>87</sup>. В січні 1931 р. з ініціативи митрополита А. Шептицького було створено Український Католицький Союз (УКС), який ставив собі за мету консолідацію всіх верств українського суспільства на національно-християнських (не тільки греко-католицьких) засадах для побудови власної державності<sup>88</sup>.

Незважаючи на спільні намагання зміцнити роль греко-католицької церкви у краї, позиції УНО та УКС у відношенні до української кооперації суттєво відрізнялися. У своїй діяльності УНО спиралася на політичну платформу її опікуна Г. Хомишина. У зверненні “Про діяльність священика в світських товариствах і установах”, опублікованому в газеті “Нова зоря” 4 листопада 1937 р., Г. Хомишин підтвердив своє негативне ставлення до громадських організацій і категорично заборонив “всім священикам та душпастирям... належати до світських товариств і установ... котрі мають на цілі попірати справи Церкви...” Священикам дозволялося надавати кооперативам допомогу “радою, інформаціями”, але заборонялося “сповняти в них безпосередньо який-небудь уряд чи функцію”, тобто займати керівні посади<sup>89</sup>. Таким чином, Г. Хомишин визнав доцільність існування українських кооперативних організацій і необхідність співпраці духовенства з ними. Але, маючи на меті перебудувати все суспільне життя на засадах католицизму, він суттєво обмежив можливості греко-католицького духовенства Станіславівської єпархії брати активну участь в українському кооперативному русі. Пріоритетним напрямком діяльності церкви, на переконання Г. Хомишина, мала стати робота над творенням нових, підпорядкованих лише ієрархії економічних установ, незалежних від ліворадикальних впливів.

Український католицький союз виступав за співпрацю священиків з українськими культурно-освітніми й економічними установами, в т. ч. й кооперативними. План праці УКС щодо кооперації був опублікований на сторінках партійного тижневика “Мета” у квітні 1934 р. і містив конкретні пропозиції, а саме: УКС у парохіях мав “основувати і провадити культурні і економічні товариства; існуючі обсаджувати практикуючими католиками; переводити анкети-наради над економічними потребами села; помагати парохів у кожній його праці для добра громади; інформувати його про все, що загрожує загальному добру; збирати фонди і вести доходи підприємства в користь Церкви і бідних; пособляти рідному промислові і торгівлі села; в кожній парохії побудувати церковний дім, що став би осередком вищезгаданої освітньої, харитативної і культурно-економічної праці”<sup>90</sup>.

Намагаючись втілити цей план в життя, діячі УКС закликали духовенство активно працювати у сфері кооперації. “Загальна нужда народу змушує весь загаль українського духовенства до цієї праці, – писав у 1934 р. часопис “Мета”. – Неоспоримим фактом є, що всі низові клітини громадянського життя... через молочарню, кооперативу і читальню, аж до пропагування полуниць, садівництва... – все це завдячує... своє існування... українському духовникові та гуртові сільських ідейників, які наш душпастир народів виховав...”<sup>91</sup>.

Своїм особистим прикладом А. Шептицький, який вважався патроном союзу, доводив, що душпастир не може стояти осторонь національних справ. Вже до середини 20-х років митрополит активно співпрацював із центральними кооперативними установами: “Центробанком”, “Центросоюзом”, “Маслосоюзом”<sup>92</sup>, був членом товариства “Сільський Господар”<sup>93</sup>. Владика особисто опікувався діяльністю низових сільських кооперативів, фінансував ті з них, які зверталися до нього за допомогою. Так, у травні 1931 р. А. Шептицький надав позику в сумі 10 тис. зл. адміністрації ткацько-килимарського кооперативу “Гуцульщина” з Косова на розгортання господарської діяльності; у 1932 р. виділив кошти на купівлю приміщення для ремісничого кооперативу “Зоря” у Жовкві і будівництво будинку господарсько-споживчого кооперативу “Згода” в Протесах; надав кредит “Маслосоюзу” на купівлю приміщення для молочарської крам-

ниці на вул. Городоцькій у Львові; видав розпорядження про те, щоб з митрополичих маєтків в Уневі продали ліс для добудови будинку торгівельно-молочарської спілки “Будучність” в селі Лагодові біля Перемишля<sup>94</sup>. І це далеко не повний перелік добродійних вчинків митрополита.

Посилення впливів на українські кооперативні організації для УНО й УКС не було самоціллю, більшу увагу вони акцентували на національно-просвітницькій та релігійній діяльності. Проте спроби лівого крила українського політичного спектра посилити свої позиції в кооперації католицької партії розцінювали як приниження авторитету УГКЦ. “Многі наші кооперативи стали осередком радикальної або сельробівської агітації і звернули своє вістря головно проти Церкви й духовенства”, – із занепокоєнням писав у квітні 1928 р. орган УНО часопис “Нова зоря”<sup>95</sup>. Тому політичні об’єднання духовенства намагалися захистити кооперацію від “небажаних” впливів. Зокрема, у березні 1938 р. УНО організувало антикомуністичну акцію в Рогатинському повіті, що проходила “не тільки в церквах у формі казань, але і в розмовах, посидіннях з членами українських організацій як “Просвіта”, “Скала”, “Луг”, кооперативи”. В ході акції священники вказували “на небезпеку, яку приносить з собою для українського народу комунізм, який осилюється опанувати собі ці організації”<sup>96</sup>. Таким чином, політичні об’єднання греко-католицького духовенства Галичини визнавали важливість кооперації в житті українського народу і намагалися не допустити посилення впливу на кооперативний рух ворожих церкві течій.

Аналіз опрацьованих джерел переконує, що прагнення політичних сил використати кооперацію для поширення своїх впливів, з одного боку, об’єктивно підносило вагу та значення кооперативного руху в національно-визвольній боротьбі українського громадянства, втягуючи селян-кооператорів у вир національного суспільного життя, а з другого – міжпартійні чвари навколо кооперації давали привід польській владі для репресій. Українські політики усвідомлювали, що втягування кооперації у партійно-політичну колотнечу негативно позначається на її розвитку, проте не бажали шукати компромісів і не виявляли намірів принести партійні інтереси в жертву національним. Націонал-демократична течія, зберігаючи домінуючі позиції в кооперації, намагалася не виставляти цю проблему на широке публічне обговорення. Радикальний табір, навпаки, підходив до неї з властивою прямолінійністю і безкомпромісністю. Він відверто нав’язував свої ідеологічні постулати для посилення впливів. У протистоянні у цій сфері з націонал-демократами радикали найбільше програвали через антиклерикалізм, що, у свою чергу, зумовлювало зменшення в кооперативному русі ваги духовенства.

Об’єднуючи широкі верстви населення, українські політичні партії й кооперативні організації мали на меті консолідацію українського громадянства і на шляху до цієї мети тісно співпрацювали і взаємодоповнювали одне одного. За умов національної дискримінації українства діяльність більшості політичних партій спрямовувалася на правовий захист українських кооперативних організацій від сваволі й утисків з боку державних і адміністративних чинників і налагодження дієвої організаційної підтримки кооперативного руху, що, безумовно, створювало сприятливі умови для розвитку кооперації.

Кооперативні організації, у свою чергу, були джерелом матеріального забезпечення діяльності українських політичних партій. У фінансових документах українських кооперативних організацій відсутні звіти про призначення субсидій на підтримку національних політичних партій. Зрозуміло, що такого роду видатки суперечили кооперативним статутам і українські кооператори їх не облікували, щоб уникнути звинувачень у політичній діяльності і не викликати нової хвилі репресій. Однак підтвердження фінансової підтримки кооперацією національних політичних сил ми знаходимо у звітах представників польської влади. Зокрема, станіславський воєвода у звіті за квітень 1926 р. зазначав, що “кооперативи, створені УНДО, поза своєї економічної, господарської діяльності, служать для інших цілей, фінансують партію, її інституції і партійних діячів”<sup>97</sup>. Про те, що майже всі українські кооперативи в Бережанському повіті “дають відповідний відсоток з річного доходу на потреби ОУН”, повідомив на судовому процесі над членами ОУН у Бережанах у жовтні 1934 р. свідок Владислав Врубель<sup>98</sup>. А волинський воєвода доповідав Міністерству внутрішніх справ про те, що у Ковельському повіті при деяких кооперативах були створені аматорські театральні гуртки, виступи яких мали антипольський зміст. Воєвода висловлював занепокоєння, що “вилучені за виступи кошти лише

частково використовуються на розбудову кооперативів, в основному ці кошти переводяться до партійних кас, для антипольської пропаганди”<sup>99</sup>. Факт, що українські кооперативи були “єдиним джерелом матеріальної підтримки для національних громадсько-політичних організацій”, констатував відомий український кооперативний діяч, керівник статистичного відділу РСУК А. Жук<sup>100</sup>. Таким чином, на перший погляд далекі від політики, українські кооперативні установи, просякнуті національною ідеєю, створювали матеріальне підґрунтя для діяльності національних суспільно-політичних організацій.

Взаємодія національних політичних партій і кооперативних організацій обумовлювалася їх спільним прагненням виховувати суспільну ініціативність та політичну активність українського громадянства, формувати його національну свідомість і таким чином підготувати народ до боротьби за українську державність. Партії не тільки ставали популятизаторами ідей кооперації серед населення краю. Діяльність суспільно-політичних організацій сприяла внутрішньому зміцненню системи української кооперації та зростанню її авторитету, а отже, стала важливим фактором розвитку українського кооперативного руху. Спираючись на організаційну підтримку національних політичних сил, кооперація спільно з іншими громадськими організаціями піднімала українців до рівня зрілості й гідності бути економічно незалежним і політично самостійним державним народом.

<sup>1</sup> Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 477, арк. 1.

<sup>2</sup> Там само.

<sup>3</sup> Народний з'їзд // Діло. – 1926. – 21 лист. – С. 1.

<sup>4</sup> Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 696, арк. 14, 55.

<sup>5</sup> Там само, арк. 38.

<sup>6</sup> Там само, арк. 70, 82.

<sup>7</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 344, оп. 1, спр. 33, арк. 3–4.

<sup>8</sup> Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 670, арк. 123, 151.

<sup>9</sup> Перший листопад у Львові // Діло. – 1928. – 4 лист. – С. 2.

<sup>10</sup> Інтервенція Українського Клубу у міністра внутрішніх справ // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 7. – С. 8.

<sup>11</sup> Важкий білянс кількох місяців. Промова голови Українського клубу Д. Левицького на пленарному засіданні сейму 6 листопада 1934 р. // Діло. – 1934. – Ч. 301–304. – С. 1.

<sup>12</sup> Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 18.

<sup>13</sup> Там само, арк. 36.

<sup>14</sup> Там само, арк. 32.

<sup>15</sup> Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 234, арк. 13; ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 36.

<sup>16</sup> Там само, спр. 289, арк. 46.

<sup>17</sup> Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 32.

<sup>18</sup> Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9, спр. 1019, арк. 22.

<sup>19</sup> Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 669, арк. 23, 55, 150.

<sup>20</sup> Там само, спр. 665, арк. 48.

<sup>21</sup> Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), ф. 231, оп. 1 с, спр. 1226 а, арк. 8.

<sup>22</sup> Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 79–86.

<sup>23</sup> Там само, арк. 86.

<sup>24</sup> Макух І. На народній службі / І. Макух. – Детройт, 1958. – С. 399.

<sup>25</sup> Голос українського політичного проводу // Кооперативна республіка. – 1934. – Ч. 11. – С. 339.

<sup>26</sup> ЦДІАЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 840, арк. 11.

<sup>27</sup> Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 477, арк. 1–2.

<sup>28</sup> Там само, спр. 668, арк. 145.

<sup>29</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 6, оп. 1, спр. 168, арк. 290–291.

<sup>30</sup> Макух І. Вказана праця. – С. 357–358.

<sup>31</sup> ЦДІАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 34, арк. 17.

<sup>32</sup> Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 1, оп. 51, спр. 738, арк. 46.



- 33 Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1 с, спр. 1336, арк. 5.  
34 ЦДІАЛ України, ф. 206, оп. 1, спр. 10, арк. 48.  
35 Макух І. Вказана праця. – С. 358.  
36 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 793, арк. 20.  
37 Там само, спр. 671, арк. 115, 148.  
38 Там само, арк. 244.  
39 ЦДАГО, ф. 6, оп. 1, спр. 168, арк. 82–83.  
40 Спогади колишніх членів Комуністичної партії Західної України. – Львів, 1958. – С. 115.  
41 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 444, арк. 2.  
42 Там само, спр. 477, арк. 5.  
43 Там само, спр. 367, арк. 223–224.  
44 Струк З. Організація української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / З. Струк. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 2.  
45 ЦДІАЛ України, ф. 351, оп. 1, спр. 10, арк. 1.  
46 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 6, оп. 1, спр. 247, арк. 5.  
47 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1330, арк. 1.  
48 Резолюції поширеного засідання ЦК КПЗУ 3 черв. 1931 р. – Львів, 1931. – С. 59.  
49 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 793, арк. 25.  
50 ЦДАГО, ф. 6, оп. 2, спр. 144, арк. 2.  
51 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 25, 56.  
52 З організаційного життя // Наше життя. – 1927. – 17 квіт.  
53 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 55, 56, 83.  
54 Там само, арк. 56.  
55 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 84.  
56 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 26, 41.  
57 Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II Світової війни / М. Сич. – Львів : НТШ у Львові, 2000. – С. 43.  
58 Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 2117, арк. 3.  
59 Там само, спр. 2030, арк. 56.  
60 Сич М. Вказана праця. – С. 43.  
61 Там само.  
62 Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1 с, спр. 4438, арк. 24.  
63 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 294, арк. 49–53.  
64 Там само, спр. 969, арк. 13, 15.  
65 Там само, арк. 16–17.  
66 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 793, арк. 24.  
67 Там само, арк. 22.  
68 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 949, арк. 56.  
69 Як повстало і розвialось УНДО. З нагоди 10-ліття існування. – Львів, 1936. – С. 26.  
70 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 10.  
71 Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1 : 1920–1939 (за ред. С. Ленкавського). – Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк, 1968. – С. 137–139.  
72 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 856, арк. 12.  
73 Там само, арк. 92.  
74 Там само, спр. 360, арк. 167.  
75 Там само, ф. 68, оп. 1, спр. 719, арк. 103.  
76 Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 973, арк. 28.  
77 Мірчук П. Вказана праця. – С. 417–418, 433.  
78 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 973, арк. 28.  
79 Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 1156, арк. 23.  
80 Там само.  
81 Мірчук П. Вказана праця. – С. 441.  
82 Там само. – С. 469, 457.  
83 ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 110, арк. 3.  
84 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 488, арк. 14.  
85 Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1 / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 317.

- 86 Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. / М. Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ. – Львів, 1991. – С. 99.
- 87 Марчук В. Українська Греко-католицька церква : Історичний нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 98.
- 88 Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр): історико-політологічний аналіз / М. Москалюк // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 100.
- 89 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 4.
- 90 План праці УКС в кооперації // Мета. – 1934. – Ч. 16. – С. 5.
- 91 Осташевський Й. До питань громадської діяльності українського духовенства: Реферат, виголошений на Великих Зборах священичого товариства ім. Св. Андрея, 8 лютого 1934 р.) / Й. Осташевський // Мета. – 1934. – Ч. 7. – С. 2.
- 92 ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 112, арк. 24–26, 40–44, 53.
- 93 Там само, арк. 10.
- 94 ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 126, арк. 14, 20–21, 53, 54, 58.
- 95 Що тепер грозить нашій Церкві? // Нова зоря. – 1928. – Ч. 30. – С. 1.
- 96 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 1523, арк. 26.
- 97 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 31.
- 98 Велика розправа під замітом приналежності до ОУН в Бережанах // Діло. – 1934. – Ч. 275. – С. 7.
- 99 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 77.
- 100 Zuk A. Lviv – the center of Ukrainian economics in Galicia. Role of cooperative movement in the Ukrainian liberation struggle / A. Zuk // Lviv : A symposium on its 700-th Anniversary. – New York, 1962. – S. 368.

*В статтє определены формы и способы деятельности западноукраинских политических партий в кооперации в 1920–1930-х гг. Установлено, что большинство политических партий стремились оказать содействие развитию украинского кооперативного движения, но не сумели объединить усилия, направленные на идейно-организационную поддержку кооперации, так как стремились использовать её как трибуну в борьбе за массы.*

**Ключевые слова:** *политические партии, кооперативные организации, партийные влияния, украинская кооперация.*

*The article defines the forms and methods of Western [Ukrainian] political parties regarding the field of cooperatives. It is established that the majority of political forces in Western Ukraine in 1920–1930's aspired to adjust the effective organizational support of Ukrainian cooperative organizations while were trying to use the cooperative organizations in order to strengthen their influence in society.*

**Keywords:** *political parties, cooperative organizations, party influences, Ukrainian cooperation.*